

Aythya nyroca

(Güld., 1770)

Podgorzałka

Rząd: blaszkodziobe, rodzina: kaczkowate, podrodzina: kaczuki

Status występowania w Polsce

Gatunek skrajnie nielicznie lęgowy, nieregularnie przelotny, sporadycznie zimujący.

Opis gatunku

Podgorzałka jest kaczką nurkującą, znacznie mniejszą od krzyżówki. Wymiary: długość ciała 38–42 cm, rozpiętość skrzydeł 62–67 cm, długość skrzydła: samiec 18–20 cm, samica 18–19 cm, masa ciała: samiec 500–700 g, samica 410–600 g. Posiada wysoko wysklepioną głowę z długim czołem i smukłym dziobem bez wyraźnego rysunku. Na skrzydle wzdłuż lotek widoczna jest wyraźna biała pręga. Dorosły samiec i samica są koloru ciemnokasztanowego i posiadają jaskrawobiały środek brzucha i podogonie. Samiec ma białą tęczażkę, dziób szary z małym czarnym paznokciem na końcu; samica jest bardziej brunatna i ma brązowe oko, a dziób ciemnoszary. Brzuch i podogonie u młodych oraz samicy w szacie spoczynkowej są szaropłowe. Dziób młodych, podobnie jak u samic, jest ciemnoszary. U samca w szacie spoczynkowej upierzenie tułowia ma kolor bardziej przyćmiony i brunatny, ale na głowie i piersi pozostaje kasztanowa barwa. Tęczażka również pozostaje biała. Nogi są zawsze szare.

Samica odzywa się wiosną głosem podobnym do głosu czernicy, lecz wyższym „err, err, err”, a samiec wydaje krótkie „tjuk” lub „tjuk-tjuk”.

Istnieje możliwość krzyżowania się podgorzałki z innymi gatunkami, najczęściej z czernicą i głowienką; mieszańce mogą być trudne do rozpoznania.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

W okresie polęgowym dorosłą podgorzałkę można pomylić z samicą czernicy *Aythya fuligula* (A061) i ogorzałką *Aythya marila* (A062). Podgorzałka ma owalną głowę z bardzo stromym czołem, głowa czernicy jest bardziej kanciasta z czubkiem z tyłu, natomiast głowa ogorzałki jest zaokrąglona. Ponadto podgorzałkę można odróżnić po białym podogoniu, które tylko u czernicy bywa tak jasne.

Biologia

Tryb życia

Podgorzałka, w porównaniu z innymi grążycami, jest dość skryta i ostrożna, rzadko przebywa na otwartej wodzie.

Zwykle spotykana jest w parach lub małych grupkach. Żeruje głównie w czasie nurkowania na płytkich wodach, ale również zbiera pokarm z powierzchni wody lub z pozycji „stójki”. Aktywna jest głównie rano i wieczorem, w ciągu dnia odpoczywając na brzegu z innymi kaczkami lub drzemiąc na wodzie. Skupiska tworzy przed wędrownką, pod koniec polęgowego pierzenia.

Lęgi

Podgorzałki osiągają dojrzałość płciową w 2. roku życia. Ptaki przylatują z zimowisk najczęściej w parach ok. połowy kwietnia i pierwsze pary przystępują do lęgów już pod koniec tego miesiąca, a ostatnie nawet jeszcze na początku lipca. Odbywają 1 lęg w roku. W przypadku zniszczenia zniesienia może ono zostać powtórzone, lecz jest wtedy mniej liczne. Gniazda w formie niskiej platformy z trawy, trzciny lub innej roślinności, z płytką czaszą, zakładane są w pobliżu wody lub na wodzie w gęstym trzcinowisku czy innych szuwarach, czasem na górze dużego kopca roślinności, chętnie w centrum kolonii mew. Samica znosi zwykle 7–10 jaj (6–14). Wysadywanie, rozpoczynające się po zniesieniu wszystkich jaj, trwa 25–27 dni. Czasami już w czasie wysadywania samiec opuszcza samicę, która dalej sama

opiekuje się potomstwem. Kiedy samica schodzi z gniazda, jaja przykrywa puchem. Po wykluciu i wyschnięciu pisklęta opuszczają gniazdo i same zaczynają zdobywać pożywienie. Opiekuje się nimi samica, nocą ogrzewając małe pisklęta powracające do gniazda. Pisklęta osiągają zdolność do lotu po 55–60 dniach. Często przed jej osiągnięciem są już zupełnie samodzielne. Czasem grupki rodzinne łączą się w większe stadka. W Polsce, szczególnie na Stawach Milickich, spotykane są lęgi mieszane, najczęściej z głowienką i czernicą, lub zniesienia pochodzące od kilku samic. W latach 1983–1990 sukces lęgowy na Stawach Milickich oceniano na ok. 50%. Silny spadek liczebności w ostatnich latach zbiegł się ze spadkiem sukcesu lęgowego.

Wędrówki

Wędrówki podgorzałki są słabo poznane. Wraz z ogromnym spadkiem liczebności podgorzałka stała się rzadkim gatunkiem na przelotach. Obecnie można spotkać tylko pojedyncze osobniki lub małe stadka. Początek wędrówki jesiennej przypada na wrzesień, a ostatnie ptaki znikają z Polski na początku grudnia. W dolinie dolnej Wisły ostatnie pojedyncze ptaki obserwowano w listopadzie, a nawet w końcu grudnia.

Zimowanie

Zdecydowana część populacji europejskiej zimuje w południowej Europie i w północnej Afryce.

Nie wiadomo, gdzie zimują podgorzałki gniazdujące w Polsce, przypuszczalnie w rejonie Morza Śródziemnego. W Polsce podgorzałka zimuje sporadycznie, najczęściej widywana na Śląsku.

Pokarm

W pożywieniu podgorzałki dominuje pokarm roślinny, który jest zbierany spod powierzchni wody, w czasie pływania z zanurzoną głową lub w czasie nurkowania (na głębokość 30–100 cm). Podgorzałka żeruje przede wszystkim na płytkich wodach z bogatą roślinnością wynurzoną. Zjada głównie nasiona roślin wodnych (rdzestnica, turzyce, rogatek, rdzest, rzęsa wodna, grzybień biały, grązel). Na pokarm zwierzęcy składają się małe rybki, ikra, skrzek, małe płazy (do 3 cm), pierścienice, mięczaki, skorupiaki, różne owady (szczególnie ważki). Preferowane tereny żerowiskowe to płytkie rozlewiska.

Występowanie

Siedlisko

W Polsce podgorzałka zajmuje zbiorniki z dobrze rozwiniętą roślinnością wynurzoną (trzcina, turzyce); ważna dla niej jest też obecność roślinności pływającej i gęstej roślinności litoralnej. Gniazduje chętnie na wyspach w koloniach mew. W Polsce w latach 1996–2002 podgorzałkę stwierdzono w okresie lęgowym głównie na stawach rybnych (57%), a także na jeziorach, zbiornikach retencyjnych, rzekach i osadnikach.

Z ostatnich danych wynika, że ok. 70% polskiej populacji lęgowej zależy od sztucznych zbiorników wodnych.

Podgorzałka gniazduje generalnie na terenach nizinnych, jednak w Azerbejdżanie stanowiska lęgowe spotykano na wysokości 1800 m n.p.m.

W czasie wędrówki i na zimowiskach koncentruje się na rozlewiskach dużych rzek, ich deltach, jeziorach, stawach rybnych, zbiornikach retencyjnych oraz przy morskich zatokach.

Siedliska z Załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1150 Zalewy i jeziora przy morskie (laguny)

3150 Starorzeczka i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*

3260 Nizinne i podgórskie rzeki ze zbiorowiskami włosieniczników

Rozmieszczenie geograficzne

Rozmieszczenie lęgowisk podgorzałki w Palearktyce jest plamowe. Występuje w europejskiej strefie umiarkowanej, jak również w południowym pasie od zachodniej Europy i północno-zachodniej Afryki przez centralną Azję do zachodnich Chin i Mongolii. Natomiast jej zimowiska rozciągają się od południowo-zachodniej Europy i środkowej Afryki przez Azję Mniejszą do południowo-wschodniej Azji. Europejskie podgorzałki zimują głównie w Grecji i Turcji, w rejonie czarnomorsko-kaspijskim, a w północnej Afryce – głównie w Maroku, Algierii i Tunezji. Część ptaków, które docierają do północnej Afryki, wędruje dalej na południe wzdłuż rzek Nigerii i Senegal. Nie wyróżnia się podgatunków.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce gnieździ się obecnie na ok. 20 stanowiskach skupionych głównie w Dolinie Baryczy, na Polesiu, Kotlinie Oświęcimskiej, Ziemi Tarnowskiej oraz rozproszonych stanowiskach w środkowej i północnej części kraju.

W czasie wędrówek widywana jest coraz rzadziej. W ostatnim dwudziestoleciu obserwowana w dolinie Baryczy, na Górnym Śląsku, na jez. Gopło, na Zb. Włocławskim, na Pomorzu Zachodnim, wyjątkowo nad Zat. Gdańską, na jez. Łuknajno czy w południowo-wschodniej części kraju. Zimowanie podgorzałki w Polsce należy do rzadkości. Stosunkowo najczęściej obserwowano ją na Śląsku. Z początku lat 80. pochodzą obserwacje zimowe z Dolnego i Górnego Śląska, Warszawy, Niziny Mazowieckiej, Smardzewic nad Pilicą oraz okolic Tarnobrzega nad Wisłą.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): EN gatunek silnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: V gatunek narażony na wyginięcie

BirdLife International: SPEC 1

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik I/II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Mniej więcej połowa stanowisk lęgowych podgorzałki znajduje się na terenach chronionych (4 w rezerwatach przyrody, 1 w parku narodowym, 3 w parkach krajobrazowych i 1 w obszarze chronionego krajobrazu).

Rozwój i stan populacji

Najbardziej drastyczny spadek liczebności stwierdzono na Ukrainie oraz w Hiszpanii i Mołdawii. Światowa populacja podgorzałki jest oceniana na 17 800–27 600 p. W latach 90. ubiegłego stulecia europejską populację lęgową oceniono na 13 000–24 000 p., w tym najliczniej w Rumunii (ok. 8000 p.), na Ukrainie (1500–5000 p.), w Chorwacji (1000–3000 p.) i Rosji (500–1500 p.). W wielu krajach liczebność i zasięg występowania podgorzałki zmniejszyły się znacznie w drugiej połowie XX w. Nie do końca są poznane przyczyny tego spadku. Przypuszcza się, że poza niekorzystnymi zmianami, jakie zaszły na lęgowiskach (wymienione w zagrożeniach), musiały nastąpić również zmiany na zimowiskach i trasie wędrówki. Liczebność zimujących podgorzałek we wschodniej Europie, w basenie Morza Śródziemnego, nad Morzem Czarnym i w Afryce na południe od Sahary oceniono na 40 000–65 000 os. Ptaki te pochodzą z europejskich lęgowisk. Natomiast na zimowisku w północnej i zachodniej Afryce występuje 2000–3000 os., pochodzą one z niewielkiego obszaru lęgowisk w zachodniej części Morza Śródziemnego. W latach 50. podgorzałka była jedną z najliczniejszych krajowych kaczek. Potem nastąpił drastyczny spadek liczebności gatunku i opuszczanie wielu lęgowisk, i tak w latach 1970–1980 gnieździła się tylko na ok. 110 stanowiskach w liczbie 400–500 p., zaś w pierwszej połowie lat 90. zajmowała ok. 60 stanowisk, na których występowało ok. 250 p. Pod koniec lat 90. oceniono jej liczebność na ok. 40 p., występujących na ok. 20 stanowiskach. W latach 2000–2002 liczebność podgorzałki w Polsce nie przekraczała 30–40 p., w tym najliczniej na Śląsku (ok. 20 p.). Kluczowym miejscem gniazdowania podgorzałki są Stawy Milickie, gdzie populację oceniono na 15 p. (w 2003).

Zagrożenia

Gatunek należy do grupy zagrożonych globalnie. Zagrożenia dla gatunku w Polsce stanowią:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydro-

logicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;

- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku intensyfikacji gospodarki stawowej, połączonej z pogłębianiem stawów, niszczeniem roślinności wynurzanej i likwidacją wysp na stawach hodowlanych;
- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku rekreacyjnego za-inwestowania i wykorzystania (biwakowanie na wyspach) wysp jeziornych;
- niszczenie kolonii mewy śmieszki na stawach rybnych, którym to koloniom często towarzyszą lęgi podgorzałki;
- łowiectwo – zbyt wczesne rozpoczynanie jesiennego okresu polowań na ptaki wodne, w czasie gdy na zbiornikach mogą jeszcze przebywać samice wodzące młode;
- łowiectwo – możliwość wystąpienia pomyłkowych odstrzałów z powodu podobieństwa do innych gatunków kaczek;
- łowiectwo – trujące działanie śrucin łożonych w ciałach ptaków postrzelonych przypadkiem lub śrucin połkniętych przez ptaki jako gastrolity (więcej informacji na ten temat patrz tekst o gęsi białoczelnej lub gęsi zbożowej);
- presja ze strony drapieżników (lis, jenot, norka amerykańska, krukowate), szczególnie niepokojący jest wzrost liczebności norki amerykańskiej. Choć wpływ tego czynnika nie został dotychczas w sposób wiarygodny określony, w najbliższym czasie może okazać się kluczowy dla funkcjonowania populacji omawianego gatunku, jak i wielu innych gatunków budujących gniazda na ziemi;
- kojarzenie z czernicą – ostatnio prawie wszystkie lęgi stwierdzone w Polsce były lęgami mieszanymi podgorzałki i czernicy.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych (w tym tworzenia sztucznych, ziemnych wysp przy przebudowie stawów, zachowania rozległych płątów szuwaru i pasów szuwaru wzdłuż grobli oraz ochrony kolonii śmieszki);
- zaprzestać osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;

- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- wprowadzić strefy ciszy i ograniczonej turystyki wodnej na jeziorach w pobliżu łęgówisk;
- wyspy jeziorne należy objąć ochroną w formie użytków ekologicznych z zakazem wstępu od marca do końca lipca;
- dostosować okresy polowań do terminów rozrodu ptaków wodnych. Zróżnicować terminy rozpoczynania polowań jesiennych na ptaki wodne w różnych regionach kraju;
- zaprzestać stosowania amunicji myśliwskiej ze śrutem ołowianym i zastąpić go śrutem wykonanym z nietoksycznego metalu;
- podjąć redukcję drapieżników, zwłaszcza norki amerykańskiej i jenota, a na zachodzie kraju szopa pracza.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej Poradnika (str. 20).

Propozycje badań

Ze względu na bardzo nieliczną populację podgorzałki w Polsce nie należy podejmować specjalnych badań nad tym gatunkiem. Proponuje się natomiast:

- utworzenie i prowadzenie bazy danych o wszystkich (łęgowych i pozalęgowych) spotkaniach podgorzałki w kraju;
- wykonanie opisu siedliska aktualnych stanowisk (dokładny opis zbiorników wodnych, występującej na nich roślinności, sposobu zagospodarowania, aktualnych i potencjalnych zagrożeń, wykonany w sposób uwzględniający całoroczną dynamikę opisywanych stanów i procesów).

Monitoring

- coroczna rejestracja wszystkich stanowisk łęgowych;
- stała rejestracja wszystkich spotkań osobników tego gatunku na obszarze kraju.

Na terenach, na których przypuszczalnie gniazduje podgorzałka, należy przeprowadzić 3 kontrole w sezonie w godzinach porannych – w końcu kwietnia, w czerwcu i w sierpniu.

Bibliografia

BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
Zakład Ornitologii PAN.
BEAMAN S., MADGE S. 1998. The Handbook of Bird Identification for Europe and the Western Palearctic. London, 868 s.
BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.

CALLAGHAN D. A. (compiler) 1999. W: Schäffer N., Gallo-Orsi U. (red.) European Union action plans for eight priority bird species: Bittern (*Botaurus stellaris*), Ferruginous Duck (*Aythya nyroca*), Steller's Eider (*Polysticta stelleri*), Lammerrgeier (*Gypaetus barbatus*), Greater Spotted Eagle (*Aquila clanga*), Lesser Spotted Eagle (*Aquila pomarina*), Bonelli's Eagle (*Hieraaetus fasciatus*), Little Bustard (*Tetrax tetrax*). Office for official publications of the European Communities. Luxemburg, 40 s.

CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 1. Ostrich to Ducks. Oxford, 722 s.

GŁOWACIŃSKI Z. (red.) 2001. Polska Czerwona Księga Zwierząt. Kręgowce. Warszawa, 449 s.

GROMADZKI M., WIELOCH M. 2002. Plan ochrony podgorzałki *Aythya nyroca* w Polsce. Msc. ZO PAN. Gdańsk, 20 s.

HAGEMELIJER W. J. M., BLAIR M. J. (red.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. London, 902 s.

del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. 1992. Handbook of the Birds of the World. Volume I. Ostrich to Ducks. Barcelona, 696 s.

JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 560 s.

MARTYKA R., SKÓRKA P., WÓJCIK J. D., MAJKA K. 2002. Ptaki Ziemi Tarnowskiej. *Not. Orn.*, 43: 29–48.

ROBINSON J., HUGHES B. 2003. The Global Status and Distribution of the Ferruginous Duck. W: Petkov N., Hughes B., Gallo-Orsi U. (red.) Ferruginous Duck: From Research to Conservation, Conservation Series No. 6. Sofia, s. 8–17.

SCHÄFFER N., GALLO-ORSI U. (red.) 2001. European Union action plan for eight priority bird species. BirdLife International/European Commission. Luxemburg, Maszynopis.

STAWARCZYK T. 1995. Strategia rozrodu kaczek w warunkach wysokiego zagęszczenia na Stawach Milickich. *Prace Zoologiczne Univ. Wrocławskiego*, 31: 3–110.

TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.

TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

TUCKER G. M., HEATH M. F. (red.) 1994. Birds in Europe; their conservation status. Conservation Series No. 3. Cambridge, 600 s.

WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wetlands International Global Series No. 12. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

WIELOCH M. 2001. *Aythya nyroca* (Güldenstädt, 1770) – podgorzałka. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 127–129.

WIELOCH M. 2003. The status of the Ferruginous Duck in Poland. W: Petkov N., Hughes B., Gallo-Orsi U. (red.) Ferruginous Duck: From Research to Conservation, Conservation Series No. 6. Sofia, s. 28–31.

Maria Wieloch